

Історія України

Тема: Українська національна революція середини 17 ст. Руїна.

План

1. Причини, характер, рушійні сили української національної революції.
2. Початок національно-визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького, її основні етапи.
3. Утворення української козацької держави, її внутрішня і зовнішня політика.
4. Переяславська рада. Березневі статті 1654 р.
5. Становище в Україні після смерті Богдана Хмельницького. Боротьба за возз'єднання української держави в 60-х-80-х р.р XVII ст.

На середину XVII ст. у різних сферах життя українського суспільства визріли гострі суперечності із його статусом у складі Речі Посполитої, її політикою в національному питанні. Небажання правлячої верхівки Польщі визнати й вирішити кризу українсько-польських взаємин привело до національної революції, спрямованої на зміну суспільного ладу, національне визволення та створення власної держави. Революція не тільки глибоко трансформувала українське суспільство, а й змінила геополітичну ситуацію в Східній Європі, мала широкі й далекосяжні наслідки для України й сусідніх держав. Причини, сутність, особливості розвитку та проявів революційних процесів 1648-1676 рр. будуть розглянуті в даній лекції за планом: 1. Причини, передумови, рушійні сили та характер революції. 2. Національно-визвольна та соціальна боротьба в 1648-1657 рр. Українська козацька держава. 3. "Руїна". Криза та поразка революції. 1. 1. Причини, передумови, рушійні сили та характер революції. Національно-визвольна та соціально-політична боротьба українського народу була обумовлена його становищем та розвитком в Речі Посполитій. Безпосередні причини повстання, як їх бачили сучасники, узагальнені в літописі Самовидця: незадоволення своїм становищем козаків-випищників, яких перетворювали на кріпаків і слуг; утиски і несправедливості, що їх терпіли позбавлені власного суду реєстровці з боку шляхтичів у ролі старшини; незадоволення селян, пригноблених шляхтою, старостами та свреями-орендарями; переслідування православ'я, поширення католицизму у Східній Україні після придушення повстань козацтва. До цього додавалося національне гноблення (мовна, культурна, освітня, релігійна дискримінація; колонізація української шляхти, ставлення до українців як до "хлопів", людей другого сорту) та релігійні обмеження, нав'язування церковної унії, фактична ліквідація православної церкви на Волині і в Галичині, ярлик "схизматиків" (розкольників), з яким жили православні священники. Широке незадоволення викликали утиски українського міщанства, якому чинилися перешкоди в торгівлі, ремеслі, участі в міському самоуправлінні і ще тисячі й тисячі великих і малих кривд, яких зазнавали українські піддані польського короля. Польсько-шляхетські панівні верстви (до них слід віднести й ополечених українських магнатів) "нічого не забули і нічому не навчилися" з досвіду українських повстань 1630-х рр., і це зробило вибух народного обурення неминучим. Характеру національної революції йому надали передумови, що визріли в українському суспільстві на середину XVII ст.: 1. Досягнутий важкою працею українського народу розвиток продуктивних сил, господарське освоєння нових південно-східних територій (Південна Київщина, Брацлавщина, Лівобережжя), утвердження там якісно нового типу господарства, заснованого на дрібній власності на землю та власній або вільнонайманій праці козака. Суперечності між цим, буржуазним за своєю суттю, господарським укладом і наступаючим фільварково-поміщицьким стало однією з провідних передумов революції, а Наддніпрянщина – її економічною базою та джерелом соціально-політичної активності. 2. Етнічне згуртування і зростання самосвідомості українського народу, в якій викристалізуються національні інтереси, утверджується рішучість знищити польське панування. Особливе значення в цьому процесі мало духовно-культурне відродження кінця XVI – першої половини XVII ст., що сприяло ідеологічному обґрунтуванню визвольної боротьби. 3. Станове оформлення козацтва, яке з 20-30-х рр. XVII ст. починає виступати як захисник загальнонаціональних інтересів і набуває досвіду взаємодії з селянством та міщанством. 4.

Розвиток Запорозької Січі, що стала пробразом майбутньої козацької української держави. 5. Відродження в 1620-1630-х рр. православної церкви, яка освятила боротьбу українців за визволення. 6. Розвиткові національно-визвольної війни сприяли також розкол у польському суспільстві – всемоладдя шляхти і магнатів, слабкість королівської влади, та міжнародне становище. Сусідні Речі Посполиті держави – Кримське ханство, Угорщина, Швеція, Московське царство та Османська імперія були зацікавлені в її ослабленні. Всі вони кінцем кінцем виявилися втягнутими в українсько-польський конфлікт. Звільнення від влади шляхетської Польщі стало корінним питанням існування українського народу, відповідало інтересам широких верств суспільства: селянства, реєстрового і нереєстрового козацтва, міського населення, православного духовенства, української православної, головним чином дрібної, шляхти, - які і стали рушійними силами боротьби. Найважливішу роль в революції відіграло козацтво. Нефеодалне за своєю суттю, воно виступило носієм нових соціально-економічних відносин, визначило політичну програму боротьби, було її керівником, основою для створення нової політичної еліти. Козацтво становило кістяк армії, чинило найпослідовніший і найорганізованіший опір спробам феодалізації суспільства, хто б їх не здійснював – власна старшина і шляхта чи польський і російський уряди. Антифеодальна боротьба селянських мас забезпечила всеукраїнський масштаб революції. Метою селян було здобуття особистої свободи і вільної власності на землю. Активно підтримавши Б.Хмельницького, селянство рішуче і вперто відстоювало здобуті “вольності” протягом кількох десятиліть, разом з козацькою голотою складало крайню ліву, часом анархічну і найбільш непримиренну частину революційних сил. Хоча малочисельне українське міщанство не мало в Україні такої значної ролі, як городяни в національних революціях на Заході Європи, його матеріальна й ідеологічна підтримка, а в окремі періоди і масова участь у збройній боротьбі сприяли розвитку революційного руху. Особливо активним воно було в Західному регіоні. З самого початку рух набув загальнонародного характеру і спрямовувався проти польського національно-релігійного гноблення, за “відокремлення Русі від Корони”. Згодом боротьба велася також проти спроб Росії, Кримського ханства, Туреччини підпорядкувати Україну своїм інтересам. Невід’ємною складовою революції була соціальна боротьба, основний зміст якої полягав у ліквідації феодальної залежності та експлуатації у всіх їх формах, у прагненні особистої свободи і вільної власності. Найяскравішим проявом цього аспекту революції стала Селянська війна 1648-1652 рр., в результаті якої селянство й міщанство домоглися від українського уряду визнання своїх головних соціально-економічних прав. Отже, боротьба мала національно-визвольний, релігійний, соціальний характер. Вже в її ході визначилось головне завдання – створення єдиної незалежної держави як гаранта збереження і розвитку завоювань народу. Все це, як і масштаби, форми боротьби, якісні зміни, що відбувалися в житті українського суспільства, дозволяє характеризувати події, які почалися в Україні 1648 р. як “Українську національну революцію”, а не просто “визвольну війну”. Саме так їх оцінюють провідні спеціалісти з даної проблеми вітчизняної історії В.А.Смолій та В.С.Степанков. Їх головні висновки покладені в основу цієї лекції. У розвитку Української національної революції виділяються такі періоди: I (лютий 1648 – серпень 1657 рр.) - характеризується найбільшим розмахом національно-визвольної і соціальної боротьби. Утворюється і фактично завойовує незалежність Українська держава, яка веде пошук союзників з метою повної перемоги над Польщею і воз’єднання в своїх межах всіх етнічних українських територій. II (вересень 1657 – січень 1667 рр.) – визначається загостренням соціально-політичної боротьби, що переросла в громадянську війну й розколола Українську державу на два гетьманства, юридичним закріпленням цього поділу Польщею та Московським царством і крахом надій на воз’єднання України з допомогою цих держав. III (лютий 1667 – вересень 1676 рр.) - охоплює спроби національно-патріотичних сил об’єднати Українську державу і, разом з тим, характеризується посиленням іноземного втручання, кризою та поразкою революції. Слід мати на увазі, що в залежності від визначення характеру подій, що відбувалися в Україні в середині XVII ст., від акцентування тих чи інших аспектів їх розвитку в підручниках з історії України та спеціальній літературі зустрічаються й інші трактування хронологічних меж (1648-1654; 1648- 1657; 1648-1660) та періодизація боротьби. Це є нормальним відображенням процесу вивчення та оцінки такого складного явища, як національна революція, сучасними істориками після тривалого періоду недостатньої уваги до даної наукової проблеми. 2. Національно-визвольна та соціальна боротьба в 1648-1657 рр. Українська козацька держава. Початок і розвиток Української революції нерозривно пов’язані з діяльністю її лідера – Б.Хмельницького (1595-1657). Син шляхтича, чигиринського підстарости і сотника реєстровців Михайла Хмельницького, він отримав добру освіту і все життя провів на козацькій службі, набувши військового і політичного досвіду. Особиста драма, яка розгорнулася на схилі літ Б.Хмельницького

(польський урядовець Д. Чаплинський, відібрав у Хмельницького хутір Суботів, спалив дім і майно, мало не до смерті побив сина – і ні суд, ні король не захистили козацького сотника від магнатської сваволі), була своєрідним відображенням становища всього козацтва, що потерпало від Ординації 1638 р. і накопичувало невдоволення. В 1646-1647 рр. Б.Хмельницький зі старшинами (Ф.Вешняк, К.Бурляй, М.Кривоніс та ін.) почав підготовку повстання, але був зраджений. Допомога друзів врятувала Б.Хмельницького від розправи і в кінці 1647 р. він з групою козаків втікає на Запорожжя. 4 лютого 1648 р. за сприяння запорожців Б.Хмельницький оволодів Січчю (там тоді розміщався польський гарнізон) і через кілька днів після цього був обраний запорозьким гетьманом. Ці події знаменували початок національної революції. На відміну від попередніх повстань, Б.Хмельницький ретельно готував початок загальної боротьби (згодом коронний гетьман М.Потоцький справедливо вбачав причину швидкого поширення руху у “змові з усіма козацькими полками і з усією Україною”): розіслав універсали з закликом до населення збирати зброю і готуватися до виступу; таємно домовився з реєстровцями про їх перехід на бік повстанців; уклав угоду з татарами про допомогу проти поляків. Останнє мало велике значення, бо забезпечувало тил повстання, а татарська кіннота дозволяла пішому козацько-селянському війську успішно протистояти польській кавалерії. Розпочавши переговори з М.Потоцьким, повстанці висунули вимоги відновлення всіх козацьких прав і вольностей, захисту православ'я та виведення з козацької України польських військ і урядовців, запровадження в Україні автономного старшинського управління. Вимоги були визнані неможливими й образливими для Речі Посполитої. В квітні польські жовніри разом з реєстровцями рушили на південь на придушення виступу. У битвах під Жовтими Водами (15-16 травня) і Корсунем (26 травня) польські війська зазнали нищівної поразки. Реєстрові полки перейшли на бік повсталих, 8,5 тис. полонених поляків, в тому числі й гетьманів Потоцького й Калиновського, було передано татарам. Б.Хмельницький мав намір продовжити похід в центральні райони, але через примиренські настрої козацького війська та відмову кримського хана став табором в Білій Церкві й направив посольство до Варшави добиватися задоволення соціально-економічних вимог козацтва та повернення захоплених уніатами церков. Блискучі травневі перемоги козаків стали сигналом до масових виступів селян і міщан по всій Україні. Їх розгортанню сприяли розіслані Б.Хмельницьким в різні райони козацькі загони. Так, з'явившись на Брацлавщині з 4-ма сотнями козаків, черкаський полковник М.Кривоніс за півтора місяці створив 20-тисячне військо, яке не тільки подолато укріплення десятків міст, а й завдало поразки 10-12-тисячному війську І.Вишневецького, що жорстоко розпрацювалося з повстанцями. Після цього боротьба українців на Волині, Поділлі, в Галичині набула всенародного розмаху. Повстанці по всій Україні громили маєтки, фільварки, вбивали шляхту, католицьке духовенство, орендарів, корчмарів, урядників. Найпередбачливіші з них ще навесні покинули Україну, решта всіма силами намагалися зробити це зараз або переховувалися за стінами фортець. Боротьба з обох сторін носила жорстокий, запеклий характер, гинули десятки тисяч людей, часто ні в чому не винних. Вже влітку 1648 р. національно-релігійна та соціальна боротьба вийшла за межі звичайного великого повстання. Вперше в історії України вона охопила більшу частину її території; селянський рух спрямовувався не тільки проти польської, а й проти української шляхти і магнатів (саме один з них – брацлавський воевода А.Кисіль вперше назвав його “жахливою селянською війною”). Повстанці все частіше стали говорити про наміри “дійти до Вісли”, “вдарити по Речі Посполитій”, “відокремити Русь від Корони”. На визволеній території влада переходила до козацької старшини, запроваджувалися “козацькі порядки”. Масовий приплив селянства, що “показачувалося”, дозволяв успішно формувати національну армію. На середину вересня Київське, Чернігівське, Брацлавське, Подільське воєводства, частина Волині звільнилися від поляків. За таких умов переговори не влаштували ні повсталі, ні більшість шляхти. Армії зійшлися під Пилявцями на Волині 21 вересня 1648 р. 40-тисячне польське військо було повністю розгромлене, Б.Хмельницький закріпив за собою ініціативу у веденні воєнних дій і рушив на захід. Упав Високий Замок під Львовом, розпочалась облога Замостя. До середини листопада козацькі полки і місцеві повстанці звільнили всю Західну Україну, їм відкривався шлях на Варшаву. Однак Б.Хмельницький чекав результатів виборів нового короля, сподіваючись на обрання більш прихильного до українців кандидата та можливість за його сприяння домогтися визнання автономного статусу Козацької України в Речі Посполитій. 21 листопада з новообраним Яном Казиміром було укладено перемир'я, за яким козацька армія відводилася у Подніпров'я. Само по собі перемир'я було виправданим кроком: поріділе військо, в якому розпочалась епідемія чуми, не могло вести зимовий наступ вглиб Польщі. Але залишення Західної України стало великою помилкою Б.Хмельницького, яку, згодом усвідомивши, він так і не зміг виправити. Адже українці не просто

втрапили третину визволеної території, віддали ворогові вигідний плацдарм для концентрації польської армії і утримання її за рахунок місцевого населення. Було втрачено реальну можливість об'єднати українські землі в межах національної держави. Причиною цього було відставання політичної програми лідерів української революції від її розвитку. У Західній Україні повстанці вже почали впроваджувати полково-сотенний устрій, а гетьман все ще розглядав її визволення тільки як засіб тиску на польський уряд для досягнення автономії Південно-Східної України. Переосмислення Б.Хмельницьким уроків боротьби 1648 р., палка зустріч киянами, які вітали його як "українського Мойсея", визволителя від "лядської неволі", сприяли повороту, що стався в політичних намірах гетьмана. На початку 1649 р. він чітко сформулював українську державну ідею – створення незалежної національної держави в етнографічних кордонах України. Свідченням цього стали переговори з посольством А.Кисля, яке в лютому 1649 р. привезло Б.Хмельницькому булаву і червону корогу з польським білим орлом – знаки гетьманської влади та згоду короля поновити права і привілеї ресстровців. Гетьман клейноди прийняв, але послав заявив, що "виб'є" "з лядської неволі народ весь руський...", говорив про українську державу – "князівство своє по Львов, Холм і Галич", де "не постоїть нога жодного князя і шляхотки". Переговори зайшли у безвихідь: польський уряд не збирався йти на суттєві політичні поступки. На початку літа 1649 р. шляхетське військо розгорнуло каральні операції на Волині. Козацька армія вирушила звільняти Західний регіон і, об'єднавшись з татарами, в липні почала облогу Збаражя, де засіло до 15 тис. жовнів. Головні сили польської армії, що під проводом короля йшли на допомогу обложеним, Б.Хмельницький з частиною своїх загонів і татар перестрів на переправі під Зборовим. Втративши за один день третину війська, вночі король запропонував переговори кримському хану. Іслам-Гірей ніяк не бажав повної перемоги українців: тільки взаємне ослаблення Польщі й України дозволяло Криму відігравати провідну роль у Південно-Східній Європі. Хан прийняв пропозицію, і переговори завершилися підписанням угоди про воєнно-політичний союз між Польщею і Кримом (їх договір обумовлював "вічну приязнь" і взаємодопомогу проти ворогів!). Поставлений у безвихідь Б.Хмельницький мусив домагатися визнання поляками хоч би автономії козацької України. Укладений 18 серпня Зборівський договір передбачав: автономне гетьманське управління в Київському, Брацлавському й Чернігівському воєводствах (козацька держава втрачала територію шести полків Східного Поділля і Волині); 40-тисячний козацький реєстр; питання про скасування унії (на чому наполягав Хмельницький) відкладалося до рішення сейму; шляхта поверталася у свої маєтки. Для дореволюційної України це були б нечувані поступки поляків. Але тепер вони ніяк не відповідали ні успіхам козацької зброї, ні настроям повстанців. Договір не "задовольнив головні вимоги селянства й козацьких низів – вони мали повернутися до панів в "обиклоє послушення". Безчинствували татари, спустошуючи Галичину, Волинь і Поділля. Після затвердження договору сеймом на початку 1650 р. у свої маєтки посунула шляхта. Б.Хмельницький домагався "скромного" поведіння шляхти із підданими, не допустив її до складання козацьких списків і сам зволікав з новим реєстром, залишив при війську багатьох "випищиків". З другого боку, не обмежившись універсалами для "втихомирення" населення, гетьман наказав старшині страчувати бунтівників. Намагаючись нейтралізувати негативні наслідки кримсько-польського союзу, Б.Хмельницький вів переговори з Туреччиною і на кінець 1650 р. султан повідомив про згоду взяти Україну "під крила і протекцію неосяжної Порти". Гетьман налагодив дружні стосунки з Трансильванією (Угорщина), Валахією, Венецією. Щоб примусити молдавського господаря В.Лупула відмовитися від підтримки Польщі влітку 1650 р. козацьке військо здійснило похід у Молдавію. В результаті між Україною і Молдавією було укладено союз, який мав скріпити шлюб сина Б.Хмельницького Тимоша із донькою господаря Розандою. Бурхливі дипломатичні переговори з кримським ханом, доповнені тиском султана, закінчилися обіцянкою Іслам-Гірея бути вірним союзом з козаками. Умовами Зборівського договору не була задоволена й польська сторона: шляхта вважала його надто вигідним для "хлопів". 20 лютого 1651 р. наступом 12-тисячної польської армії і запеклою битвою з брацлавським козацьким полком Д.Нечая в м. Красне розпочалася нова воєнна кампанія. Вирішальна битва сталася 28-30 червня 1651 р. під Берестечком на Волині, де в триденній боротьбі зійшлися до 350 тис. воїнів. У вирішальний момент татарська кіннота вийшла з бою, відразу поставивши українців у скрутне становище і захопивши в полон Б.Хмельницького, який кинувся до Іслам-Гірея щоб спинити відступ татар. Оточене українське військо під керівництвом полковників Ф.Джеджалія та І.Богуна 10 днів обороняло табір на болотистому березі р. Плячівки. 10 липня, за одну ніч навівши гаті через болота, основна частина козацьких полків прорвалася на схід. Але багато козаків і селян потрапили в оточення окремими загонами і мужньо оборонялися до останнього подиху. На

полі бою і в околицях Берестечка загинуло до 50 тисяч українців. Берестецька трагедія була посилена наступом литовського війська. Гетьман Я.Радзівіл вторгся в Україну через Білорусію, 26 червня майже повністю знищив чернігівський полк М.Небаби, що самовіддано намагався спинити цілу армію і, примусивши київських козаків А.Ждановича відійти вниз по Дніпру, 25 липня зайняв Київ. Б.Хмельницькому, що повернувся з татарами, не вдалося перешкодити з'єднанню польських і литовських загонів. Українські війська, які концентрувались під Білою Церквою, відбивали напади 70-тисячної армії. Одночасно в окупованих ворогом північних, центральних і західних районах Козацької України, на Волині і Поділлі наростала народна партизанська війна. Не втрачаючи духу, козацькі гумористи жартували "Ляхи наших облягли від Дніпра, а наші ляхів – від Вісли". Підписаний 28 вересня Білоцерківський договір фактично ліквідував автономію Української держави. Її територія обмежувалася Київським воєводством і тільки тут мали право жити козаки. Реєстр встановлювався у 20 тисяч; гетьман підпорядковувався коронному гетьману і позбавлявся права зовнішньополітичної діяльності; відновлювалися права шляхти щодо підданих. Ще під час переговорів з поляками проти угоди рішуче виступили селянсько-козацькі повстанські загони, що зібралися під Білою Церквою. З початком повернення панів у свої маєтки незадоволення переросло у масовий селянський рух, спрямований не тільки проти поляків, а й проти української старшини. Селяни підтримали козаки, що не потрапили до різко зменшеного реєстру. Настрої виписників добре передає лист повстанців Дедюлі і Півторакожуха до Б.Хмельницького: "Ти, пане гетьмане, помирився з ляхами без нас і присягнув без нас, а для посулу, що тобі ляхи Чигирин дали, то ти нас всіх мужиками починив... Ми за кривду свою не тільки що з ляхами, а й з тобою готові битися". На Лівобережжі з'явилися самозвані гетьмани; в оточенні Хмельницького посилювалася опозиція його курсові. Рішенням ради за підозрою у змові проти гетьмана були страчені полковники М.Гладкий, С.Герасимов та ряд сотників. Ситуація виходила із-під контролю і загрожувала громадянською війною. Вчасно зрозумівши небезпеку, Б.Хмельницький почав мобілізацію війська і в середині травня повів його на захід. Блискуча перемога над 20-тисячною польською армією під Батогом 2 червня 1652 р. підняла бойовий дух українців і викликала масове повстання населення Козацької України проти шляхти. До середини літа на всій її території відновлюється діяльність національних органів влади. Українська держава виборолла фактичну незалежність, зміцнів авторитет Б.Хмельницького. Однак вимога гетьмана до польського уряду визнати незалежність України була відхилена, Річ Посполита готувалася до нового наступу. Прагнучи розвинути досягнутий успіх, Б.Хмельницький направив частину війська у Молдавію і примусив В.Лупула виконати угоду 1650 р.: розірвати союз з Польщею і видати заміж дочку за свого сина Тимоша. Втручання гетьмана в молдавські справи порушило геополітичну рівновагу в регіоні і виявилось помилкою: Валахія і Трансильванія пішли на зближення з Польщею. Проти дій України рішуче виступила Туреччина. Врешті місцеве боярство здійснило переворот і скинуло Лупула з престолу. Третій і четвертий молдавські походи козацького війська в квітні-серпні 1653 р. на допомогу В.Лупулу виявилися невдалими, поранений в Молдавії Тиміш в середині вересня помер. Таким чином, молдавська політика гетьмана замість зміцнення міжнародних позицій України привела до утворення молдавсько-валахсько-трансильвансько-польського союзу проти неї, погіршилися стосунки з Кримом і Портою. Все це відбилось на польській воєнній кампанії 1653 р. Її головною подією стала облога козацькими військами майже 50-тисячної польської армії поблизу м.Жванець на Поділлі. Коли становище поляків стало критичним, хан в черговий раз домовився з ними за рахунок України. Жванецька угода передбачала тільки відновлення прав козацтва. Крим погодився на окупацію України Польщею, повернення панів і їх влади над підданими. Поляки платили "увоминки" і дозволили брати ясир в українських землях. Таким чином, воєнно-політичний союз з Кримом став не просто ненадійним – він вів до ліквідації Української держави. Життя поставило гетьмана перед необхідністю негайно заручитися допомогою сильного союзника, пошук якого він почав вже давно. Такою державою могла бути або Росія, або Туреччина. Б.Хмельницький розглядав і готував обидва варіанти (перше посольство С.Мужиловського відбуло до Москви просити військової допомоги ще в 1648 р. і з того часу дипломатична активність гетьмана постійно зростала), все більше схиляючись до першого. Цьому вибору сприяли єдина православна релігія, відсутність антиросійських настроїв у населення, досвід взаємодії двох народів, близькість їх історії і культури та ін. 11 жовтня 1653 р. Земський собор вирішив прийняти Військо Запорозьке "під високу руку" московського царя. До України виїхало посольство В.Бутурліна для оформлення цього рішення. Скликана 18 січня 1654 р. в м. Переяславі козацька рада прийняла рішення про перехід під зверхність Москви. Подальші переговори ледь не зірвалися через відмову посольства від імені царя присягнути у тому, що він не порушить права і

вольності українців і буде захищати їх від Польщі. Певно, не стільки обіцянка В.Бутурліна майбутнього підтвердження царською грамотою вказаних умов, скільки безвихідність становища примусила козацьку старшину погодитись на односторонню присягу цареві як протектору. Її склали в місцевій церкві близько 200 чол. Протягом січня-березня 1654 р. московські посланці приводили до присяги населення козацької України. Не скрізь їх приймали з радістю. Відмовились присягнути козаки Уманського і Брацлавського полків. У деяких селах Полтавського і Кропивненського полків царських представників навіть побили. Відмовились від присяги й київські православні ієрархи на чолі з митрополитом С.Косівим. Але більшість із 127 тисяч міщан і козаків, що присягнули, зробили це добровільно, із широкою вірою в те, що Москва допоможе зберегти українські завоювання, перемогти їх найбільшого ворога – Річ Посполиту. Остаточний договір представники України і російського царя уклали в Москві в березні 1654 р. (так звані "Березневі статті"). Його точний зміст встановити важко, бо оригінали документів не збереглися. Однак він безсумнівно передбачав: визнання за Україною її території, політичного устрою, суду і судочинства, адміністративного поділу, соціально-економічних відносин, армії (60-тис. козацький реєстр); незалежність гетьмана, влада якого визнавалася дожиттєвою, у внутрішній політиці і деякі обмеження у зовнішній. Україна мала платити російській казни податки, які, втім, повинна була збирати українська адміністрація. Ці умови, статус майже незалежної держави – свідчать про те, що Україна мала щось більше, ніж автономію чи протекторат. Сам Б.Хмельницький, як це видно із надісланих ним у Москву вимог, дивився на договір 1654 р. як на угоду протекції сильнішої держави слабшій для боротьби проти ворога. Тому значення Переяславської ради і укладеного на основі її рішення договору не в возз'єднанні України з Росією в єдиній Російській державі (як це трактувалося понад 300 років російськими і радянськими істориками), а в налагодженні союзницьких, конфедеративних стосунків при збереженні самостійності обох держав і протекції Росії козацької України. Інша річ, що Москва вклдала в договір свій зміст, вважала його узаконеною формою залежності України, підставою для її майбутнього поневолення. У 1654-1655 рр. для України на чільне місце висуваються завдання недопущення союзу Польщі і Криму та координації дій козацької та московської армій для військового розгрому Польщі і повного возз'єднання українських земель. Перше завдання виконати не вдалося – влітку Крим і Польща підписали "Вічний договір" про взаємодопомогу. Над Україною нависла загроза одночасного удару із заходу та з півдня. Незважаючи на постійні прохання Б.Хмельницького прискорити направлення в Україну московського війська, цар зволікав, і найсприятливіший час для наступу було втрачено. В листопаді-грудні 1654 р. поляки встигли спустошити Поділля і з'єднались з татарською ордою. Лише в кінці січня 1655 р. українсько-московське військо вирушило на захід і відразу ж під Охматовим вступило у важкі бої з супротивником. Відійшовши на Брацлавщину, польсько-татарське військо за два місяці перетворило край на безлюдну руїну: як свідчили сучасники, було вбито не менше 10 тис. немовлят і 200 тис. чоловік взято в яsir. І тільки відхід татар в Крим дозволив звільнити цю територію від поляків. В липні українсько-московські війська почали похід в Галичину. Розгромивши головні польські сили під Городком, обложили Львів. Козацькі корпуси досягли Любліна. Здавалося, возз'єднання українських земель в одній державі здійснюється. Але цьому перешкодив наступ татар з півдня – Б.Хмельницький залишив Галичину, завдав татарам кількох поразок і примусив хана погодитись на мирний договір, що передбачав нейтралітет Криму в українсько-польській війні. В цей час Польща, становище якої надвичайно ускладнилося (йшла війна між нею і Швецією, північ країни окупована, король виїхав за кордон), запропонувала Московії мир в обмін на обрання російського царя польським королем. Б.Хмельницький горяче переконував московський уряд в облудності цих обіцянок, направив своє посольство до Вільно, де велися переговори. Однак українців на них не допустили. Укладене всупереч волі гетьмана в жовтні 1656 Віленське перемир'я обходило мовчанням питання визнання польським урядом незалежності України: Москва фактично ігнорувала свої зобов'язання її захищати. Розчарувавшись у політиці російського уряду, Б.Хмельницький розпочав пошук шляхів до створення антипольської коаліції із Швецією і Трансильванією. При цьому він домагався визнання за Українською державою "всієї України між Віслою і тутешніми місцями", якої він "нікому не віддасть". Особлива надія покладалася на успіх походу на Польщу ще одного претендента на королівський престол – трансильванського князя Ракоці, якому на допомогу було послано 20-тисячний козацький корпус А.Ждановича. Добившись спочатку значних успіхів і знову звільнивши Галичину, угорсько-українські війська влітку 1657 р. зазнали нищівної поразки в Південній Польщі й відступили. Провал походу означав крах надій тяжко хворого гетьмана на перемогу над Річчю Посполитою в союзі із Швецією і Трансильванією. Це прискорило смерть Б.Хмельницького, що сталося 6 серпня 1657 р. Вона